

LİMAN VON SANDERS'İN ALMANCA RAPORLARINA GÖRE OSMANLI ORDUSUNUN I. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALDIĞI YENİLGİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ozan TUNA*

Öz

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Alman askeri misyonunun yanlış planlama ve uygulamalarının savaşta alınan yenilgilerde önemli ölçüde payı olduğu dile getirilmektedir. Ön plana çıkan en önemli figür ise Alman askeri misyon şefi Liman von Sanders olmakla birlikte kendisinin savaş esnasında Birinci Ordu Komutanlığı, Beşinci Ordu Komutanlığı ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı gibi önemli mevkilerde görev alması da savaşta alınan yenilgilerde dahlinin olduğu kanaatini desteklemektedir. Alman Askerî Arşivi ve Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Liman von Sanders tarafından kaleme alınan raporlar incelenmiş ve kendisinin özellikle savaşta alınan yenilgilerde doğrudan dahlinin olmadığı argümanı vurgulanmıştır. Kendisinin raporlarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda askeri yenilgilerinde taktiksel hatalardan ziyade stratejik ve daha genel hatalar ortaya çıkartılmıştır. Bu bağlamda çalışmadaki amacımız Liman von Sanders tarafından düzenlenen Almanca raporlar üzerinden Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndaki askeri yenilgileri üzerine yeni bir bakış açısı getirmek şeklinde olmuş olup Almanca raporlar ve Türkçe referans eserler üzerinden çalışmamız icra edilmiştir.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Liman Von Sanders, Erich Von Falkenhayn, Von Kress.

Jel Kodu:

Yazarın Notu: : Bu çalışma bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada etik kurul izni veya yasal/özel izin gerektirecek bir içerik bulunmamaktadır. Çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışmasının bulunmadığı, SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi'ne yazar imzasıyla beyan edilmiştir.

---

*Dr. Öğr. Üye. Millî Savunma Üniversitesi, Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, otuna@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4762-4286

Geliş Tarihi/Arrived:14.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 24.12.2023

An Evaluation on the Defeat of the Ottoman Army in the First World War According to the German Reports of Liman von Sanders

Abstract

In the studies, it is stated that the wrong planning and practices of the German military mission of the Ottoman Empire in the First World War had a significant share in the defeats in the war. The most prominent figure is Liman von Sanders, the German military mission chief, and the fact that he served in important positions such as the First Army Command, the Fifth Army Command and the Lightning Armies Group Command during the war also supports the belief that he was involved in the defeats in the war. The reports written by Liman von Sanders in the German Military Archive and the Archive of the German Ministry of Foreign Affairs were examined and the argument that he was not directly involved in the defeats in the war was emphasized. In his reports, strategic and more general errors were revealed rather than tactical errors in the military defeats of the Ottoman Empire in the First World War. In this context, our aim in the study was to bring a new perspective on the military defeats of the Ottoman Empire in the First World War through the German reports prepared by Liman von Sanders, and our study was carried out on the German reports and Turkish reference works.

Article Type: Research Article

Keywords: First World War, Liman Von Sanders, Erich Von Falkenhany, Von Kress.

JEL Code:

Authors' Note: *This study has been prepared in accordance with scientific research and ethical rules. In this study, there is no content that requires ethics committee permission or legal/special permission. We, as the authors of the article, signed our declaration certifying that there was no conflict of interest within the article preparation process*

GİRİŞ

Liman von Sanders, Prusya ordusunda 22. Tümen'e komuta etmekte iken Osmanlı Devleti ve Almanya arasında varılan anlaşma uyarınca 14 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'a gelip Alman askeri misyon şefi olarak göreve başlamış ve I. Dünya Savaşı neticesinde imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasında da 29 Ocak 1919 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır (Liman von Sanders, 2014: 8-10, 428). Alman askeri misyon şefliğinin haricinde Birinci Ordu Komutanlığı ve Yüksek Askeri Şura üyeliği görevini de üstlenen Liman von Sanders süratli bir şekilde çalışmalarına başlamıştır (PAAA, RZ201/13318, 5 Aralık 1913: 31). Osmanlı ordusundaki Alman askeri misyonu ve Liman von Sanders'in faaliyetleri üzerine onlarca çalışma olsa da genel bakış açısı Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin ardından Osmanlı ordusunu çıkması muhtemel bir savaşa hazırlamak için Sanders'in Osmanlı ordusunda görevlendirildiği yönünde olup bu sayede Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş Alman eksenine kaydığı ve Rusya gibi müttefik devletlerin de bundan rahatsızlık duyduğu yönündedir (Mesut Uyar, 2019: 1-43; *Russische Rundschau*, 1913: 1). Çalışmada Sanders'in hatıratında söz edildiği için Alman askeri misyonunun etkileri ve Liman von Sanders'in

faaliyetleri üzerine detaylı bilgiler verilmemiş olup sadece kendisinin raporları üzerinden Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgileri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Liman von Sanders, savaş esnasında ve savaşın sonucunda kaleme aldığı raporlarında ordunun sevk ve idaresindeki göze çarpan aksaklıkları ifade etmiş olup buradaki amacının da Türkiye'nin askerî çöküşünün nedeni olarak Alman askeri misyonunun sorumlu tutulmasının önüne geçmek olduğunu belirtmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 1). Bu bağlamda çalışmamız Alman askeri arşivi ile (Bundesarchiv, Militärarchiv) Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts) dijital olarak temin edilen raporlar üzerinden ve Türkçe kaynaklarla da desteklenerek icra edilmiştir. Çalışmada Liman von Sanders'in değerlendirmeleri I. Dünya Savaşı'ndaki cephelemler üzerinden ve savaşın gidişatı çerçevesinde ele alınmıştır.

LİMAN VON SANDERS'İN DEĞERLENDİRMELERİ

Göreve başlamasının ardından askerî faaliyetlerinin yanında siyasi olarak da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında kuvvetli bir bağın teşkil edilmesi için girişimlerde bulunan Sanders, Osmanlı Devleti'nin yaklaşan savaş esnasında hangi tarafta yer alabileceği noktasında da düşüncelerini ifade etmiş olup Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile kesinlikle bir ittifak kurmak istemeyeceğini belirttikten sonra Türkiye'nin Almanya için değerli bir müttefik olmadığını fakat savaşın çıkması durumunda Türkiye'nin 600.000 askerle Almanya'nın yanında savaşa girebileceğini dile getirmiştir (PAAA, RZ 201/13319, 24 Mart 1914: 111; PAAA, RZ201/13320, 21 Temmuz 1914: 33). Seferberliğin ilan edilmesi ile Osmanlı ordusu üzerindeki gözlemlerini raporlarına aktaran Sanders, Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanının orduda büyük bir motivasyon meydana getirdiğini, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda dahi bu çapta büyük bir motivasyonun görülmediğini ifade etmiştir (PAAA, RZ201/13321, 15 Ağustos 1914: 68). Özellikle Almanya nezdinde Osmanlı Devleti'nin neden değerli bir müttefik olarak görülmediği hususunda düşüncelerini paylaşmaktadır. Fakat savaşın başlangıcında Almanya'nın Fransa'yı süratli bir şekilde işgal edememesi, savaşın uzamasına sebebiyet vermiş ve bu durum da Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne bakış açısını değiştirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte raporlarında öncelikle Kafkas cephesini incelediği görülen Sanders'in Rus cephesindeki mücadele üzerinde yaptığı değerlendirmelerinin 1914-1917 yılları arasında ele aldığı görülmüştür. I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Kafkas cephesinde Osmanlı Devleti ve Rusya'nın planlamalarına bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nin amacının 1877-1878 savaşında kaybettiği toprakları almak iken Rusya'nın amacının da İskenderun'dan Akdeniz'e Dicle-Fırat havzasından da Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi ele geçirmek olduğu görülmüştür (Volkan Aksoy, 2015: 843). Liman von Sanders, Rusya'ya karşı icra edilecek savaşta iki noktayı vurgulamakta olup Odessa'ya bir çıkarma gerçekleştirilmesinin bölgenin Sivastopol'e yakınlığı nedeniyle mümkün olmadığını ifade ettikten

sonra bu yüzden Kafkasya cephesinde Ruslarla mücadele etmenin daha kolay görüldüğü kanaatine varmıştır (PAAA, RZ 201/13321, 9 Eylül 1914: 50). Odessa'ya düzenlenecek bir çıkarma harekâtının teknik boyutlarını bir kenara bırakacak olursak Sanders'in Odessa'ya çıkarma harekâtını desteklememesinde Osmanlı donanma komutanı Amiral Souchon ile yaşadığı kişisel husumet de etkili olmuş ve kendisi çıkarma harekâtının başarılı olması durumunda Amiral Souchon'un daha fazla prestij kazanmasını da istememiştir. Bunun yerine Osmanlı donanmasının Karadeniz'in güney doğusunda kalması, Karadeniz Boğazı-Trabzon hattını güvenli hale getirmesi ve Rus donanmasının Batum limanı üzerinden Rus Kafkas ordusunu desteklemesinin engellenmesi argümanını savunmuştur.

Sanders'in raporları incelendiğinde planlamasının bölgede Ruslara karşı savunma savaşı yapmak olduğu anlaşılacakla birlikte kendisi Üçüncü Ordu bağlamında Aralık 1914 itibarıyla Kafkas cephesinde Ruslara karşı oldukça elverişli bir savunma pozisyonuna sahip olduğunu belirtmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 7-8). Harekâtı gerçekleştiren Üçüncü Ordu'ya lojistik destek sağlamanın zorluğu üzerinde duran Sanders, kendisinin tavsiyelerine rağmen Enver Paşa'nın Sarıkamış-Kars hattına doğru saldırıya geçtiği üzerinde durmuştur. Ordunun dağları aşmasına rağmen ellerinde kuşatma topları bulunmadığı için Kars'ı asla ele geçiremediklerini vurguladıktan sonra harekât neticesinde 90.000 kişilik ordudan ancak demoralize olmuş 12.000 kişinin geri dönebildiğini ifade etmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 7-8).

Fotoğraf 1: Liman von Sanders (*Sonntagskind*, “General der Kavallerie, Marschall Liman V. Sanders”, 1916: 1)

Sanders, 22 Aralık 1914-5 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sarıkamış harekâtını Osmanlı ordusu açısından sevk ve idare ile organizasyon yönünden kötü bir planlama olarak değerlendirirken saldırının ardından da cephede inisiyatifin Rusların eline geçtiği belirtmiştir (BAMA, N 247/40, 13 Aralık 1917: 7-8; Hümmet Kanal, 2014: 90-92). Liman von Sanders, Sarıkamış Harekâtı esnasında yapılan hatalar noktasında kendisinden bahsetmezken harekâtın öncesinde cephede elde edilen başarılarından da -Köprüköy Muharebeleri- hiç söz etmemiştir. Aynı zamanda Rus Kafkas ordusunun bölgeye daha fazla yığınak yaparak askerî gücünü daha da artırmadan önce Türk ordusunun bölgeye saldırı düzenleyip kazanım elde etmesi düşüncesinin de Sanders tarafından neredeyse tamamen göz ardı edildiği görülmektedir. Enver Paşa ve donanma komutanı Amiral Souchon gibi komuta kademesindeki önemli kişilerin Osmanlı donanmasının 1914'ün ikinci yarısı itibarıyla Karadeniz'deki üstünlüğü ve Rusların Doğu Avrupa'daki Alman tehdidi nedeniyle Kafkas cephesine ancak sınırlı sayıda kuvvet kaydırabildiği düşüncesinden yola çıkarak savaşın başlangıcında hemen saldırıya geçmenin daha avantajlı olacağı kanaatine de atıf yapmamıştır. Liman von Sanders'in Sarıkamış Harekâtı esnasında İstanbul'da olduğu ve harekâtı yürüten ekibin içerisinde yer almadığı göz önüne alındığında yaptığı değerlendirmelerin bir kısmının da eksik olduğu görülmektedir.

Liman Paşa Ekim 1916 sonlarında kaleme aldığı notlarında kapsamlı bir değerlendirme yaparak Türk ordusunun Ruslar karşısında Tirebolu'ya kadar çekildiğini, İkinci ve Üçüncü Orduların Dersim, Muş ve Bitlis bölgesini koruduklarını, bölgedeki şartların göz önüne alındığında ise İkinci ve Üçüncü Orduların Rusları Türk topraklarından çıkarmak için umut verici bir taarruza başlamalarının mümkün olmadığını dile getirmiştir (BAMA, N 247/40, 26 Ekim 1916: 1). Ruslar tarafından işgal edilen Türk topraklarının 200-230 km derinliğe kadar ulaşıp Erzincan'dan İran'a kadar olan bölgeyi kapsadığını dile getiren Sanders, Karadeniz kıyısındaki Kafkas sahillerinin de tamamen Rus donanmasının kontrolü altında olduğunu ifade etmiştir (BAMA, N 247/40, 26 Ekim 1916: 1). Liman von Sanders'in Kafkas cephesinde Rus orduları ile mücadelede Enver Paşa'nın planlama ve uygulamalarındaki hatalara dikkat çekmiş ve 1914 yılının sonları itibarıyla Osmanlı ordusunun 90.000 kişi ile bölgede Ruslara karşı savunma yapabilecek durumda iken Enver Paşa'nın taarruza geçtiğini ön plana çıkarmıştır. Kafkasların içlerine doğru ilerleyebilecek bir Osmanlı ordusunu lojistik olarak destekleyebilecek bir durumda olmadıklarının altını çizen Sanders, Osmanlı donanmasının da Karadeniz üzerinden Üçüncü Ordu'yu daimi surette desteklemesinin de mümkün olmadığını vurgulamıştır. Liman von Sanders'in Sarıkamış Harekâtı ve Kafkaslardaki gelişmeler üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerde haklılık payının olduğu görülmekle birlikte Osmanlı ordusunun kapasitesinin bölgede Rus ordularına karşı tam kapsamlı bir taarruza yetmediği Türk kaynakları tarafından da vurgulanan bir husus olmuştur. Ayrıca Osmanlı donanmasının 1916 yılının ikinci yarısı itibarıyla özellikle Karadeniz'in doğusundaki etkisini tamamen kaybettiği, Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'na bir çıkarma gerçekleştirme

planladığı Türk kaynakları tarafından da açıkça belirtilmekte olup hâl böyle iken bölgedeki Türk ordusunun Karadeniz üzerinden desteklenmesinin de mümkün olmadığı görülmüştür. Netice itibarıyla her ne kadar donanmanın başındaki Amiral Souchon'ndan hazzetmese de Liman von Sanders'in Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki potansiyeli hususundaki değerlendirmelerinde de haklılık payı olduğu görülmektedir.

Merkezi Bağdat'ta bulunan Altıncı Ordu ile ilgili düşüncelerini aktaran Sanders, 1915-1916 yıllarında cephedeki gözlemlerini raporlarına yansıtmıştır. Bu cephede Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği İngilizler, 6 Kasım 1914 tarihinde Basra Körfezi'ndeki Fav adasına çıkarma yaparak harekâtı başlatmış olsalar da General Townshend'in komutasında Bağdat'a doğru ilerleyen ordu Selman-ı Pak'da durdurulmuş ve 5 Aralık 1915'te Kutü'l Amare'e kuşatılarak 29 Nisan 1916'da da Türk ordusu tarafından teslim alınmıştır (Charles V.F. Townshend, 2012: 590-603; F. Rezzan Ünalp, 2016: 181-184). Kutü'l Amare zaferinin ardından bölgedeki gelişmeler üzerine değerlendirmeler yapan Sanders, Altıncı Ordu'nun durumunun umut verici olmadığını ve Kutü'l Amare'de elde edilen zaferin İngilizleri Irak'tan çıkarmak için kullanılamadığı ifade etmiştir (BAMA, N 247/40, 26 Ekim 1916: 2). Felahiye-Kut bölgesindeki Türk tümenlerinin iyi durumda olmasına rağmen Nasiriye'deki Türk birliklerinin ağır silahlardan yoksun olduğunun altını çizen Sanders, Irak'ta gelecek vaat eden bir Türk saldırısının şu şartlarda mümkün olmadığını ve mevsim şartları düzelir düzelmez İngilizlerin Irak'a yeni bir saldırı başlatabileceklerini belirtmiştir (BAMA, N 247/40, 26 Ekim 1916: 2). Altıncı Ordu'nun askerî kapasitesinin iyileştirilmesi amacıyla girişimde bulunmak istese de Enver Paşa'nın Rusların etkinliğini kırmak amacıyla Altıncı Ordu'dan Kafkas cephesine kuvvet kaydırdığını vurgulayan Sanders, bölgenin uzaklığına da atıfta bulunarak bir ordunun İstanbul'dan Bağdat'a ilerleyebilmesi için ortalama iki aya ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir (BAMA, N 247/40, 26 Ekim 1916: 2). Bağdat'ın İngilizler tarafından Mart 1917'de ele geçirilmesinin en önemli nedeni olarak Kutü'l Amare'de konuşlu 13. Kolordu'nun 7 Mayıs 1916'da İran'a harekât düzenlemesi ve bölgenin savunmasız kalmasına bağlayan Sanders, böyle bir harekâtın İngilizlerin Basra'ya asker çıkartıp Kurna'ya kadar ilerlemelerinden önce gerçekleştirilmesi gerektiğine işaret etmiştir (BAMA, N 247/40, 13 Aralık 1917: 8). 13. Kolordu'nun gerçekleştirdiği İran harekâtı neticesinde 2 Temmuz 1916'da Kırmanşah ve 10 Ağustos 1916'da Hemedan ele geçirilse de İngiliz ve Rus kuvvetlerinin toparlanmaya başlaması üzerine İran içlerindeki hareketlilik de durmuştur (Halit Baş, 2019: 21). Liman von Sanders'in Altıncı Ordu hakkındaki değerlendirmeleri, Kutü'l Amare kuşatması sonrasında İngiliz birliklerinin esir alınması neticesinde bölgedeki avantajların kullanılamadığı, İngilizlere karşı kapsamlı bir taarruzun başlatılamadığı yönünde olup bunun gerekçelerinden birisi olarak da bölgenin uzaklığı nedeniyle etkili bir şekilde takviye edilememesine bağlamıştır. 1916 yılının ortaları itibarıyla bölgedeki kuvvetlerin İran'a askerî harekât için çekilmesinin büyük bir hata olduğunu ifade eden Sanders, bu nedenden ötürü de Irak cephesinin zayıfladığı ve İngilizlerin Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdiklerini

belirtmiştir. Irak cephesindeki yenilgi ve Bağdat'ın kaybedilmesinin nedeni olarak doğrudan olmasa da Enver Paşa'yı suçlayan Sanders, bölgedeki kuvvetlerin bir kısmının da Rus cephesine kaydırılmasını hata olarak değerlendirmiştir.

Liman von Sanders, Bağdat'ın Mart 1917 tarihinde İngilizler tarafından ele geçirilmesinin ardından Bağdat'ın geri alınması için oluşturulan Yıldırım Ordular Grubu'nun faaliyetleri ve elde edilen olumsuz sonuçlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde İngilizlerin elde ettikleri başarıları Goltz Paşa'nın ölümü ve Mart 1917'de Bağdat'ın düşmesi üzerinden ele alan Sanders, Almanların Altıncı Ordu ile İngilizleri Dicle Nehri kıyısında tutup Fırat Nehri üzerinden Bağdat'ı geri alınmayı düşünüldüklerini ifade etmişlerdir. Bu fikrin kabul edilmesi üzerine Türkiye'de bir Alman ordu komutanıyla Alman biçim ve örgütüne göre kurulmuş bir karargâhın kurulması ve karargâhın çoğunluğunun da Almanlardan oluşması planlanmıştır. General Falkenhayn, 65 Alman subaydan oluşan heyetle birlikte Mayıs 1917'de İstanbul'a gelmiş ve Bağdat'ın geri alınması için hazırlıklara başlamıştır (Sadık Ertaş, 2015: 181-187). Yıldırım Ordular Grubuna Irak cephesindeki Altıncı Ordu ile yeni kurulan Yedinci Ordu verilmiş olup¹ bu ordunun Fırat boyunca ilerleyerek Bağdat'taki İngiliz ordusunu güneyden kuşatması planlanmıştır. Fakat İngilizlerin ağırlıklarını Filistin cephesine kaydırmaları üzerine General Falkenhayn da tehlikenin farkına vararak Yıldırım Ordular Grubu'nun Filistin'e sevkini sağlamıştır (Zekeriya Türkmen, 1995: 161-163). Bağdat'ın geri alınması için oluşturulan Yıldırım Ordu Grubu üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapan Sanders, Mart 1917'de Bağdat'ın kaybedilmesinin nedeni olarak 13. Türk Kolordusu'nun İran'ın içlerine doğru gerçekleştirdiği harekâtı göstermekle birlikte General Falkenhayn tarafından Bağdat'ın geri alınması için Yıldırım Harekâtı'nın planladığını ifade etmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 4). Planlama ile ilgili eleştirilerini belirten Sanders, General Falkenhayn'ın Türk ordusunu hiç tanımayan geniş bir subay kadrosu ile Türkiye'ye geldiğini, hareketin planlama esnasında Türkiye'de tecrübe sahibi olan Alman askerî misyonunun kullanılmadığı gibi Türk subaylarla da iş birliği yapılmadığını dile getirmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 4-5: Von Kress, 2008: 225). Almanlar tarafından çok para harcanılarak oluşturulan Yıldırım Ordular Grubu'nun bölgede önceden keşif yapılmaması nedeniyle planlandığı gibi hareket edemediğini ve Almanların da Fırat bölgesinde pek çok askeri malzemeyi bırakmak zorunda kaldığını belirtmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 5). Liman von Sanders'in Irak cephesindeki gelişmeler hakkındaki değerlendirmeleri bu şekilde olup kendisinin Yıldırım Ordu Grup Komutanlığı'nın Bağdat'a saldırması ya da Suriye bölgesini savunması noktasında hangi tarafı desteklediği noktasında bir kesinliğin söz konusu olmadığı ve kafasının karışık olduğu görülmektedir. Aynı zamanda General Falkenhayn'ın daha önceden Alman ordusunda elde ettiği başarılar

---

¹ 6. Ordu daha sonradan Yıldırım Orduları Grubu'nda çıkartılmış olup grup 4, 7 ve 8. Ordulardan oluşmuştur.

noktasında da bilgi vermeyen Sanders, isim vermese de Berlin'deki Alman karargâhını eleştirmiştir.

Fotoğraf 2: General Falkenhayn (Österreichisches Staatsarchiv: Kriegsarchiv; *Der Wechsel in der Leitung des General Stabes der Deutschen Armee: Generalleutnant Erich von Falkenhayn, 1914-1916: 1*)

Merkezi Şam'da bulunan Dördüncü Ordu hakkında da bilgiler veren Sanders, Kanal Harekâtında elde edilen başarısızlıklardan söz ettikten sonra Türklerin Bağdat'ı geri almak için düzenlemeyi planladıkları saldırıya İngilizlerin Filistin cephesinden genel bir taarruzla cevap verdiklerini ve Şubat 1918'e kadar devam eden başarısızlıklar nedeniyle de Güney Filistin ve Kudüs'ün kaybedildiğini belirtmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 5; BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8). Sanders'in burada vurguladığı nokta Gazze Muharebeleri ve Filistin bölgesinin kaybedilmesi iken 26 Mart 1917'de başlayıp 7 Kasım 1917'ye kadar devam eden Gazze Muharebelerine ve bölgenin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına atıf yapmıştır (Cemal Kemal, 2014: 136-166). Von Kress Paşa da raporlarında Gazze'deki mevzilerin kaybedilmesinin nedenini müttefiklerin 4-5 kat sayısal üstünlüklerine bağlamakla birlikte kendisi bu durumun müttefiklere muazzam bir askerî hareketlilik kazandırdığını ifade etmiş olup diğer taraftan müttefiklerin ağır silah üstünlükleri ile modern iletişim ve ulaşım araçlarına da vurgu yapmıştır (BAMA, N247/40, 2 Aralık 1917: 19; BAMA, N 247/40, 16 Aralık 1917: 17). Türk ordusunun Filistin cephesindeki başarısızlığını İngilizlerin Mısır'ı arkalarında üs olarak tutmaları ve Ürdün'ün doğusundaki Arapları müttefik olarak kullanmalarına bağlayan Sanders, bölgede donanma desteğinden mahrum olan Türk birliklerinin aynı

zamanda demiryollarının da yetersizliğini vurgulamıştır (BAMA, N 907/2, Tarih Yok: 5; PAAA, RZ201/13321, 29 Ekim 1914: 77). Cemal Paşa gibi oldukça baskıcı bir askerî kişiliğin bölgede görev yapmasına rağmen Arapların Türklerin saflarına bir türlü kazandırılmadığını ifade eden Sanders, Ekim 1916'da Şam yakınlarındaki bir Arap ayaklanmasının da Türk ordusu tarafından güçlükle bastırıldığını belirtmiştir (BAMA, N907/40, 26 Ekim 1916: 4). Sanders, Türklerin askerî gücünün Bağdat'ı geri alabilmek için yeterli olmadığını herkes tarafından bilindiği üzerinde durduktan sonra Türk ordusunun aynı anda Filistin ve Mezapotamya'da güçlü harekât düzenleyemeyeceğini ve şu an için en mantıklı hareketin de Bağdat'a yeni bir saldırı düzenlemek değil Kuzey Filistin ve Suriye cephesinin güvence altına almak olduğunu vurgulamıştır (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 6-7). Birinci Kanal Harekâtı'ndan beri Mısır'daki İngiliz askerî gücünü bölgede çakılı hale getirebilmek adına kısa aralıklarla Mısır'a askerî harekât düzenlemeyi önerdiğini ifade eden Sanders, İngilizlerin Araplar sayesinde Türk askerî hareketliği hakkında bilgi sahibi olabildiklerini ifade ettikten sonra denizlere hâkim olmalarının da Mısır'daki askerî güçlerini takviye etmek adına avantaj sağladığını belirtmiştir (BAMA, N247/40, 26 Ekim 1916: 4). Liman von Sanders, Yıldırım Ordu Grubu'nun Irak'tan Filistin cephesine kaydırılması hususuna karşı olsa da ilerleyen süre zarfında bunun mantıklı olduğuna ikna olmuş olup Suriye-Filistin cephesindeki Gazze Muharebeleri'nde alınan yenilgi üzerine de değerlendirmeler yapmıştır. Bölgedeki Araplara güvenmediği anlaşılan Sanders'in, Yıldırım Ordu Grubu'nun denizden ve demiryolu ile destek alamazken müttefik güçlerin donanma ile bölgeyi takviye ettiklerini belirtmiştir. Savaş esnasında cephenin ikmal yönünden desteklenmesinin askerlerin savaşma azmini arttırdığı yadsınamaz bir gerçek iken Liman von Sanders'in bu noktayı gözden kaçırmadığı görülmektedir.

Sanders, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak 22 Ağustos 1918 tarihinde Nasıra'da kaleme aldığı notlarında ise Filistin cephesindeki tehdit potansiyelinin daha ziyade Ürdün'ün doğusunda bulunduğunu, Hicaz'daki tümenlerin de yetersiz güçleri nedeniyle kendilerine destek sağlayamadıklarını ve sadece isyancıların saldırılarını püskürtebildiklerini ifade etmiştir (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: 309-310). Müttefiklerin Eylül 1918'de Filistin cephesinde kapsamlı bir taarruza geçebileceklerini düşündüğünü ifade eden Sanders, Osmanlı Harbiye nezareti tarafından kendilerine sağlanan askerî desteğin son altı aydır devam eden irili ufaklı muharebelerdeki kayıpları karşılamaya ancak yettiğini ve ordu grubuna gönderilen Arap birliklerinin de güvenilmez oldukları için kullanılmadığını, para, erzak ve iaşe noktasında Filistin cephesindeki güçlerinin de tükenmek üzere olduğunu belirtmiştir (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: 311). Filistin ve Suriye cephesindeki siyasi durumun askerî durumdan daha da kötü olduğunu dile getiren Sanders, askerî koşulların bir noktaya kadar idare edilebilirken siyasi durum hakkında böyle bir şeyden söz edilemeyeceğini ön plana çıkarmıştır (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: 311). Sanders, yüzyıllardan beridir devam eden kötü yönetimin bölgedeki Arap, Hristiyan ve Yahudiler üzerinde gelecek kaygısı

meydana getirdiği ve bu nedenle de bölgedeki insanların Osmanlı Devleti'nin yönetiminden ziyade Avrupalı bir devletin yönetimini tercih ettiklerini ifade etmiştir (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: 311). Bölgedeki bu durumu Enver Paşa ile gerçekleştirdikleri görüşmelerde dile getirdiğini vurgulayan Sanders, Arap liderlere yönetim için belirli güvenceler verilmesi gerektiği fakat Türk yetkilileri bu hususta ikna edemediğini dile getirmiştir (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: 314). Bölgedeki Arapların ve diğer gayr-i Müslim unsurların Osmanlı Devleti tarafından idari yapıya dâhil edilmemesi ve bu durumun savaş esnasında İngilizler tarafından bir avantaja çevrildiği hususu Liman von Sanders ve diğer Alman yetkililer tarafından tespit edilmiştir. Fakat bu durumun çözümü noktasında Sanders'in sadece Enver Paşa ile bir görüşme gerçekleştirip bu hususu dile getirmesinin yeterli olmadığı görülmektedir. En nihayetinde yüzyıllardan beridir bölgede devam eden sorunların Enver Paşa ile diyalog üzerinden hemen çözüme kavuşması mümkün değildir. Ayrıca Liman Paşa'nın böyle bir yol izlemesi kendisinin İttihat ve Terakki Partisi'nin iç dinamiklerinden çok da haberdar olmadığını göstermektedir. Kaldı ki hemen her raporunda Enver Paşa'nın kapasitesinin yetersizliğini vurgulayan Sanders'in bölgedeki köklü sorunları çözmede yine Enver Paşa'yı kullanması da kafa karışıklığına sebep olmaktadır.

Fotoğraf 3: Von Kress Paşa Cemal Paşa ile Birlikte Filistin Cephesinde (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv; *General Von Kress*, 1914-1918: 1)

Liman von Sanders'in Suriye-Filistin cephesindeki yenilgilerin nedenleri üzerinde durduğu en önemli noktalar Doğu Akdeniz'deki İngiliz deniz gücünün Mısır'daki müttefik askerî gücünü kusursuz bir şekilde desteklemesi ve özellikle Ürdün bölgesindeki Arapların İngilizler lehinde Osmanlı Devleti'ne isyan etmeleri olmuştur. Arapların Osmanlı ordusunun sevkıyatları ve hareketliliğine dair bilgileri İngilizlere sızdırdığı noktası üzerinde duran Sanders, Cemal Paşa'nın tüm uygulamalarına rağmen bölgedeki Arapların Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı kalamadıklarını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu verimli toprakları yeterince değerlendiremediği görüşünde olan Sanders, alınan yenilgilerde müttefiklerin askerî üstünlüklerini ön plana çıkarmasının yanında yönetsel olarak da İstanbul'da İttihat-Terakki yönetiminin bölgeye yeterince ehemmiyet vermediğini ve özellikle savaşan Araplara siyasi güvenceler vermek istemediğini vurgulamıştır. Arap coğrafyasında Cemal Paşa'nın ne tür uygulamalar icra ettiği hususunda Liman Paşa bir bilgi vermese de burada kendisinin işaret ettiği noktanın Cemal Paşa'nın askerî kişiliği ve otoriter yapısı olduğu görülmektedir. Bahriye Nazırlığı döneminde benzer bir disiplini donanmada da uygulayan Cemal Paşa, Suriye'de görev yaptığı süre zarfında bölgedeki isyan eden unsurları cezalandırmadaki kararlığı pek çok kaynak tarafından vurgulanmıştır. Yaptığı değerlendirmelerden Liman von Sanders'in Suriye-Filistin coğrafyasında Cemal Paşa'nın etkisinin Araplar üzerinde sınırlı kaldığına inandığı anlaşılmıştır.

Hicaz ve Yemen cephelerindeki gelişmeleri de aktaran Sanders, isyan halindeki Arapların Medine'nin yaklaşık 60 km güney batısından Türklere karşı başarısız bir saldırı girişiminde bulunduğu bilgisini vermiştir. Mekke ve Medine arasındaki kuş uçuşu 350 km uzaklığın çok fazla olmadığını ve isyan hareketinin yaygınlaştığını dile getirip bu nedenle de Yemen'deki Türk birliklerinden de uzun süredir malumat alamadığını dile getirmiştir (BAMA, N247/40, 26 Ekim 1916: 3-4).

Liman von Sanders'in raporlarında en az değerlendirmelerde bulunduğu husus Çanakkale Muharebeleri üzerine olmuştur. Alman askerî misyon şefi olarak göreve başlamasının ardından Enver Paşa ile görüşmeler gerçekleştirdiğini ve boğaz tahkimatının genişletilmesi gerektiği üzerinde duran Sanders, boğaza yönelik herhangi bir harekate İngiliz ve Fransız donanmaları ile birlikte İtalyan donanmasının da katılabileceğini ve bu yüzden de boğazın mayınlanması bir an önce bitirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (PAAA, RZ 201/13319, 24 Mart 1914: 111; PAAA, RZ 201/13321, 9 Eylül 1914: 50). Alman donanmasından getirtilecek kıyı savunma uzmanları tarafından bölgenin tam kapsamlı olarak tahkim edilmesi düşüncesinde olan Sanders, ilerleyen tarihlerde Türkiye'ye gelen Amiral von Usedom tarafından bölgenin müstahkem bir hale getirilmesi hususunda yoğun çaba sarf etmiştir.

Çanakkale Muharebeleri esnasında yeni oluşturulan Beşinci Ordu'ya komuta eden Liman von Sanders, ordudaki cephe ve mühimmat eksikliği üzerinde oldukça fazla durmuştur. Müttefiklerin tüm saldırılarının

püskürtülmesinin elimizdeki tüm mühimmattın sonu anlamına geleceğini ifade etikten sonra İngilizlerin de Beşinci Ordu'nun mühimmatının azlığının farkında olduğunu dile getirmiştir (PAAA, RZ201/13331, 25 Haziran 1915: 36). Raporlarında Çanakkale Muharebelerinin (1915-1916) gidişatı hakkında çok fazla ayrıntı vermeyen Sanders, müttefiklerin savaşın başlangıcında üstün kara ve deniz kuvvetleri ile oldukça avantajlı olduklarını ve Türklerin ancak müttefiklerin kıyıda iç kesimlere girmeleri ile bu avantajı dengeleyebildiklerinin altını çizmiştir (BAMA, N247/40, 15 Aralık 1917:15). Çanakkale Muharebeleri'nin sonuçları hakkında değerlendirmelerde bulunan Sanders, Türk ordusunun Çanakkale Muharebeleri'nde elde ettiği başarının bedelini en iyi birliklerini kaybetmekle ödediğini ifade ettikten sonra kayıp sayısının oldukça fazla olduğunu belirtmiştir (BAMA, N247/40, Tarih Yok: 15). 1916 yılı sonları itibariyle müttefiklerin Beşinci Ordu'nun bulunduğu bölgede hiçbir kıyı bölgesini ele geçiremediği ifade ettikten sonra 26. Tümen'in ayrılmasının ardından hâlihazırda bölgede görevli sadece İzmir'deki 16. Tümen, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında 24. Tümen ve Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasındaki 42. Tümen'in kaldığı bilgilerini vermiştir (BAMA, N247/40, 15 Aralık 1917: 15). Sanders, Selanik'te güçlü bir müttefik ordusunun bulunması ve Ege Denizi'ndeki adaların müttefikler tarafından üs olarak kullanılmasının devam etmesi nedeniyle müttefikler tarafından Çanakkale Boğazı'na bir saldırı ihtimalinin de sürdüğünün altını çizmiştir. Bulgaristan sınırından İstanbul'a doğru bir saldırı ihtimalinin de azımsanmayacak ölçüde bulunduğunu ve bu yüzden de Çanakkale Boğazı'ndaki birlikleri başka cephelere kaydırmanın yanlış olacağını kanaatinde olmuştur (BAMA, N247/40, 26 Ekim 1917: 15; BAMA, N247/40, 15 Aralık 1917: 15).

Selanik'teki müttefik ordularının mevcudiyetinin kendisini endişelendirdiği görülmüş olup Sanders,'in müttefiklerin bu güçleri ile İskenderun Körfezi'ne bir çıkarma gerçekleştirebilecekleri üzerinde de durmuştur. Müttefiklerin de böyle bir çıkarma üzerinde kafa yordukları görülüp Suriye ve Irak'ın İstanbul ile olan bağlantısını kesmeyi, Mısır için Toros ve Amanos dağlarında devam eden çalışmaları da durdurmayı düşünmüşlerdir (Naim Ürkmez, 2015: 334). Sanders, her ne kadar böyle bir harekât için müttefiklerin Kıbrıs'a bir üs kurma girişimlerinin bulunmadığına işaret etse de İskenderun Körfezi'ne başarılı bir müttefik çıkarmasının dört Türk ordusunun birbirleri ile olan bağlantısını keseceğini düşünmüştür (BAMA, N247/40, 26 Ekim 1916: 6). Özellikle bu hususta Osmanlı donanma komutanlığı ile de ters düştüğü görülen Sanders'in Rus donanmasının Karadeniz Boğazı'na bir çıkarma gerçekleştirmesi ihtimalinin Rusya'daki ihtilalden ötürü artık söz konusu olmadığı, bu yüzden Osmanlı donanmasının Ege Denizi ve Akdeniz'e açılıp Suriye-Filistin cephesini desteklemesini ve İskenderun Körfezi gibi hayati derecede önemli noktaların savunmasını üstlenmesini istemiştir.

Fotoğraf 4: Liman von Sanders Filistin Cephesinde (Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv; *Palästina, Liman von Sanders, 1917-1918: 1*)

Cephelerdeki gelişmeler üzerine değerlendirmeleri genel olarak bu çerçevede olan Sanders, Balkan Savaşları'ndaki büyük kayıplar neticesinde manevi ve fiziksel olarak çöken bir ordudan yeni bir sistem inşa ettiklerini, Türk ordusundaki askerlik hizmetine karşı ciddi ve köklü ön yargıların da üstesinden gelmeyi başardıklarını belirtmiştir (BAMA, N247/40, Tarih Yok: 13). Buna rağmen Almanya'da olduğu gibi subay birliklerinin ağır kayıplarını telafi edecek ölçüde yedek subay birliklerinin Türk ordusunda bulunmadığını vurgulayan Sanders, özellikle iklim koşulları, yetersiz demiryolu ağları, dağlar ve çöllerin Türk ordusunun intikallerine büyük zararlar verdiğini, çoğu zaman bir tümenin uzak bir noktaya transferinin % 100'e yakın kayıplara neden olduğunu dile getirmiştir (BAMA, 247/40, Tarih Yok: 13). Türk ordusundaki en iyi kuvvetlerin savaşın ilk iki yılında kaybedildiği kanaatinde olan Sanders, bu yüzden Osmanlı Devleti'nin 11.000 km'lik kara ve deniz sınırını tam kapsamlı olarak savunabilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinde olmuştur (BAMA, N247/40, Tarih Yok: 13; BAMA, N247/40, 15 Aralık 1917: 15).

Liman von Sanders, Türkiye'nin askerî çöküşünün en önemli nedeni olarak Enver Paşa'yı göstermekte olup Alman yüksek makamları nezdinde Enver Paşa'nın şahsı hakkında geçerli olan hükümlerin tamamen yanlış olduğuna işaret etmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 1). Enver Paşa'nın askeri yeteneklerinin abartıldığı kanaatinde olan Sanders, Enver Paşa'nın aşırı hırslı olduğunu ve Almanya'nın Enver Paşa'nın bu karakterini fark

edemediği için yanlış temeller üzerinde bir Türk askerî politikası yürüttüğünü ifade etmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 2). Enver Paşa'nın düşüncelerine kayıtsız şartsız katılmama hususunda Alman yetkilileri defalarca uyardığını ve Enver Paşa'nın savaşta yaptığı hataları da Ekim 1916 ve Aralık 1917 tarihli raporları ile Alman ordu komutanlığına bildirdiğini açıklayan Sanders, Enver Paşa'nın yerine ana vatanının çıkarlarına daha fazla önem veren bir Harbiye Nazırı ile Türkiye'nin ve Almanya'nın daha fazla işler başarabileceklerini dile getirmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 2). Türkiye'de Enver Paşa'nın rakibi ve düşmanı olarak tanıdığını açıkça dile getiren Liman Paşa, Enver Paşa'nın yanlış kararlar almasında Türk karargâhındaki Alman danışmanların Enver Paşa'ya yanlış bilgiler vermiş olmasının oldukça etkili olduğunu ifade ettikten sonra bu danışmanların Türk ordusu hakkında ayrıntılı bilgilerden yoksun olduğunu ve bu durumun General Falkenhayn'a verilen raporlarda da kendisini gösterdiğini belirtmiştir (BAMA, N907/2, Tarih Yok: 3).

Liman von Sanders'in önemle vurguladığı diğer bir nokta ise Türk ordusundaki firar eden askerler olup 1917 yılının sonu itibariyle firar eden askerlerin sayısının 300.000'i bulunduğunu ifade etmiştir. Bu askerlerin düşman saflarına geçmediğini özellikle belirten Sanders, Türk ordusundaki mevcut muharip kuvvetlerin azlığını bir nedeni olarak da firar eden askerleri göstermiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki firar meselesinde en belirgin nedeni olarak askerlerin fiziksel ve zihinsel yorgunlukları ile savaşta alınan yenilgiler ve salgın hastalıklar olduğunu ön plana çıkartan Liman von Sanders, firar olgusunun Türk ordusunun kalıtsal bir özelliği olmadığını vurgulamıştır. Bu hususu III. Ordu Komutanı İzzet Paşa ile de görüşen Sanders, İzzet Paşa'nın kendisine geçmişte Türk ordusunda bu kapsamda bir firarın görülmediğini söylediğini belirtmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8; Hakan Yaşar, 2016: 11-12).

Ordudaki toplam tüfek sayısına da değinen Sanders, II. ve III. Ordu'nun kullanabileceği 20.000 tüfeği, Bulgaristan sınırından Orta Karadeniz'e kadar 2000 km karelik bir sahili müdafaa eden V. Ordu'nun 26.000 tüfeği ve IV. Ordu'nun ise 18.000 tüfeğinin bulunduğunu belirtmiştir. Hali hazırda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bir milyon düşman askerinin bulunduğunu göz önüne alarak silah envanterindeki eksikliklerin bir dezavantaj meydana getirdiğini dile getirmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8; BAMA, N247/40, 16 Aralık 1917: 17). Almanya'da da savaş esnasında düşmanın üstünlüğünü birlikler ve silahlarla dengeleyebildiklerini ve ara sıra meydana gelen eksiklikleri hızlı birlik değişimleri ile telafi edebildiklerini düşünen Sanders, ne yazık ki her iki seçeneğin de Türkiye'de geçerli olmadığını dile getirmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8). Türk ordusunda görevli Almanların birbirlerine karşı samimiyetsiz davrandıklarının altını çizen Sanders, Türkiye'deki Alman birimlerinin işbirliklerinin pek çok şeyi başarabilecek olmalarına rağmen Alman askeri misyonu tarafından icra edilen uzun vadeli çalışmaların boşuna gittiğini, Alman ordu komutanlığı tarafından Türkiye'ye gönderilen Alman subayların kararlarına Alman askeri misyon

şefinin kararlarından daha fazla değer verildiğini belirtmiştir (BAMA, N247/40, 13 Aralık 1917: 8-9).

SONUÇ

Liman von Sanders, I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı ordusunda Alman askeri misyon şefi, yüksek askerî şura üyesi, Birinci Ordu Komutanlığı, Beşinci Ordu Komutanlığı ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı yapmıştır. Buna rağmen sahip olduğu askerî yeteneklerin dünya savaşında hayati derecede önemli olan bu görevleri üstlenmeye yetmediği defalarca vurgulanan bir husus olmuştur. Raporlarında kendisine yönetilen eleştirilere karşılık verircesine I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunun yenilgileri farklı bir bakış açısıyla ele almıştır.

İlk olarak Kafkas cephesindeki raporlarında Kafkas Harekâtı öncesinde bölgede Rus ordularına bir saldırı gerçekleştirmeye karşı olduğu ve Kafkasların derinliklerine doğru ilerleyen Türk ordusunu ikmal ve iase yönünden destekleyemeyeceklerini belirtmiştir. Bu bağlamda savunma savaşı yapılmasını daha doğru bulmakla birlikte Enver Paşa ve ekibini bu hususta ikna edemediği görülmüştür. Bölgede bulunan Osmanlı ordusunun Rus ordularına karşı icra edilen bir taarruz için yeterli ekipmanlara sahip olmadığı ve bu durumun da savaşta alınan yenilgilerde etkili olduğu Türk kaynakları tarafından da vurgulanmakla birlikte bu bağlamda Sanders'in değerlendirmelerinde doğruluk payı olduğu görülmektedir.

Altıncı ordunun Kutü'l Amare zaferinin ardından bölgede elde edilen avantajı doğru kullanmadığı ve 13. Kolordu'nun İran'a gerçekleştirdiği harekâtın zamansız olduğu üzerinde de duran Sanders, bu nedenlerden ötürü bölgenin savunmasız kaldığı ve İngilizlerin de Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdikleri bilgilerini vermiştir. Suriye ve Filistin cephesindeki gelişmeler üzerine yaptığı değerlendirmelerinde Mısır'a gerçekleştirilen Kanal Harekâtında müttefiklerin deniz yoluyla bölgeyi desteklemeleri ve Arapların İngilizlerin yanında savaşmalarının müttefikler lehine önemli birer kuvvet çarpanı olduğu düşüncesinde olan Sanders, İstanbul hükümetini Arapları Türklerle birlikte savaşmak için siyasi güvenceler verilmesi hususunda ikna edemediğini dile getirmiştir. Bunların dışında ordudaki firarlar ve silah-mühimmat eksiklikleri üzerinde de duran Sanders, müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na yeni bir saldırı düzenleme ihtimalleri ve Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açma olasılığı üzerine de fikir yürütmüştür. Çanakkale Boğazı'ndaki birliklerin başka cephelere kaydırılmasının bölgenin güvenliği açısından zafiyet meydana getireceği kanaatinde olan Sanders, Rusya'daki ihtilalin ardından Enver Paşa'nın buradaki birlikleri Kafkas cephesine kaydırma fikrine da karşı çıkmıştır.

Liman von Sanders'in Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgiler üzerine en fazla eleştiride bulunduğu kişi Enver Paşa

olmuş, Enver Paşa'nın yeteneklerinin abartıldığını ve Enver Paşa yerine başka birisinin harbiye nazırı olmasının savaşın gidişatını değiştirebileceğini dile getirmiştir. Liman von Sanders'in Enver Paşa hakkındaki değerlendirmeleri zaman zaman aşırıya kaçmış olsa da Enver Paşa'nın savaş esnasındaki planlama ve uygulamalarında hataların olduğu başka kaynaklarında da defalarca vurgulanan bir husus olmuştur. Kendisinin alınan yenilgilerde Enver Paşa'nın dışında başka bir Türk yetkiliyi suçlamamış olması da dikkat çekici bulunmakla birlikte notları ve raporlarında kendisi hakkında bir öz eleştiri yapmamış olması da bir eksiklik olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı'nda aldığı askeri yenilgilerde Liman von Sanders'in etkisinin ve dahlinin doğrudan olduğunu iddia etmek inandırıcı olmamakla birlikte bu kişinin yaptığı yanlışlıkların yanında elde ettiği başarıların da gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bu bağlamda Sanders'in kaleme aldığı raporların kendisini savunma amacı taşıdığı ve Osmanlı ordusunun aldığı yenilgilerde başka odakların rol oynadığını göstermek istemiştir. I. Dünya Savaşı gibi bir cihan savaşında mücadele etmek ve bu savaştan tam anlamı ile başarılı bir şekilde çıkmak Osmanlı Devleti gibi bir devlet açısından kapasitesinin üzerinde bir durum olmakla birlikte böyle bir savaş için uzun bir hazırlık dönemi ve askerî gücün yanında teknoloji, eğitim, planlama, strateji gibi unsurların da bunları desteklemesi gerektiği görülmüştür. Liman Paşa, Enver Paşa gibi tekil figürleri ön plana çıkarsa da genel anlamda Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî ve ekonomik yetersizliğine yönelik eleştiriler yapmış, savaşta alınan yenilgilerde bu noktalara atıflar yapmıştır. Neticesinde yirminci yüzyılın başları ile savaş süresinin uzamasının cephedeki askerlerle birlikte cephe gerisini de etkileyen bir durum olarak çıkmış ve denizaltıların, uçakların ve hatta istihbarat teşkilatlarının kullanıldığı böyle bir savaşta da yıkıcılık tahmin edilenden daha fazla olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı ordusunun savaşta aldığı yenilgilerde bireysel figürlerin ve taktik hataların payı olmakla birlikte Liman Paşa'nın da işaret ettiği üzere daha büyük parametrelerin belirleyici olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

a)- Bundesarchiv, Militärarchiv

BAMA, N907/2, Sayfa No: 1, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 2, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 3, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 4, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 5, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 6, Tarih Yok
BAMA, N907/2, Sayfa No: 7, Tarih Yok
BAMA, N247/40, Sayfa No: 13, Tarih Yok
BAMA, N247/40, Sayfa No: 2, 26 Ekim 1916
BAMA, N247/40, Sayfa No: 3, 26 Ekim 1916
BAMA, N247/40, Sayfa No: 4, 26 Ekim 1916
BAMA, N247/40, Sayfa No: 5, 26 Ekim 1916
BAMA, N247/40, Sayfa No: 6, 26 Ekim 1916
BAMA, N 247/40, Sayfa No: 7, 13 Aralık 1917
BAMA, N 247/40, Sayfa No: 8, 13 Aralık 1917
BAMA, N247/40, Sayfa No: 9, 13 Aralık 1917
BAMA, N247/40, Sayfa No: 10, 2 Aralık 1917
BAMA, N247/40, Sayfa No: 15, 15 Aralık 1917
BAMA, 247/40, Sayfa No: 17, 16 Aralık 1917

b)- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

RZ 201/13318, Sayfa No: 31, 5 Aralık 1913
RZ021/13319, Sayfa No: 111, 24 Mart 1914
RZ201/13320, Sayfa No: 33, 21 Temmuz 1914
RZ201/13321, Sayfa No: 68, 15 Ağustos 1914
RZ 201/13321, Sayfa No: 50, 9 Eylül 1914

RZ 201/13321, Sayfa No: 77, 29 Ekim 1914

RZ 201/13331, Sayfa No: 36, 25 Haziran 1915

RZ201/13346, Sayfa No: 309-310, 22 Ağustos 1918

RZ 201/13346, Sayfa No: 311, 22 Ağustos 1918

RZ 201/13346, Sayfa No: 314, 22 Ağustos 1918

c)- Österreichisches Staatsarchiv: Kriegsarchiv

-Der Wechsel in der Leitung des General Stabes der Deutsches Armee: Generalleutnant Erich von Falkenhayn, 1914-1916: s. 1

-General Von Kress, 1914-1918: s. 1

-Palästina, Liman von Sanders: 1917-1918: s. 1

2. Referans Eserler

-A. Volkan (2015) “Trabzon’da Rus İşgali ve Muhacirlik (1916-1918)”, 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, (25-27 Eylül 2014-Eruzurm), Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 831-857

-B. Halit (2019) “I. Dünya Savaşı’nda XIII. Kolordunun İran Harekâtı ve Menzil Hizmetleri”, *İRTAD*, Sayı: 3, Aralık 2019, 17-65

-Charles Townshend V.F. (2012). *Mezapotamya Seferim: Kurna, Kutülamare ve Selmanıpak Muharebeleri*, Gürol Kanca (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

-E. Sadık (2015) “Ortadoğu’da Bir Alman Projesi: Yıldırım”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu* (03-05 Kasım 2014-Budapeşte), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 177-203

-K. Hümmet (2014) “Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu’ya Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/2, 87-114

-K. Cemal, (2014) “I. Dünya Savaşı’nda Gazze’yi Nasıl Kaybettik?”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 55, 125-176

-Kress Von, (2008). *Kuma Gömülen İmparatorluk: Son Haçlı Seferi*, Tahir Balaban (Çev.), Yeditepe Yayınları, İstanbul

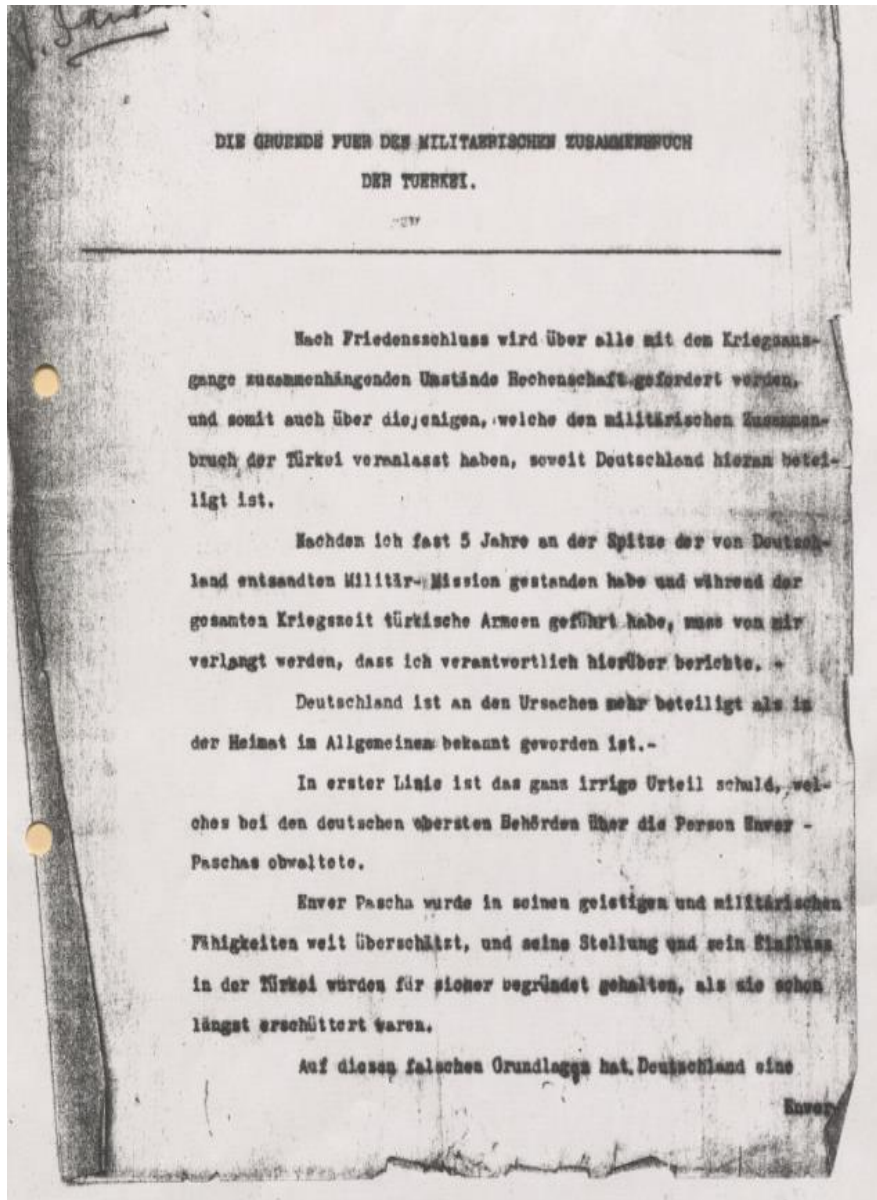
-*Russische Rundschau*, (17 Aralık 1913) “Die Frage der Entsendung der Deutsche Militärmission”, 1,

-Sanders Liman Von, (2014) *Türkiye’de Beş Yıl*, Eşref Bengi Özbilen (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

- Sonntagskind*, (1916) “General der Kavallerie, Marschall Liman von Sanders”, 1
- T. Zekeriya (1995) “Yıldırım Ordular Grubunun Teşkili ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme (1917-1918)”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı: 1, ss. 157-166
- U. Mesut (2019) “Sanders Askeri Yardım Misyonu (1913-1918)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15/30, 29-84
- Ü. F. Rezzan (2016)“1916 Kutü'l Amare Zaferi: Komutanlar ve hareketin Sonuçları”, *Kütü'l Amare Zaferinin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu* (28-29 Nisa 2016-Mardin), Ankara,179-203
- Ü. Naim, (2015) “I. Dünya Savaşı'nda İskenderun'un Stratejik Konumu ve İşgali”, *Savaş Tarihi Araştırmaları Kongresi: 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası*, (6-8 Kasım 2014-Çanakkale), 331-347
- Y. Hakan, (2016) “I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Soruna Dair Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, 5-41

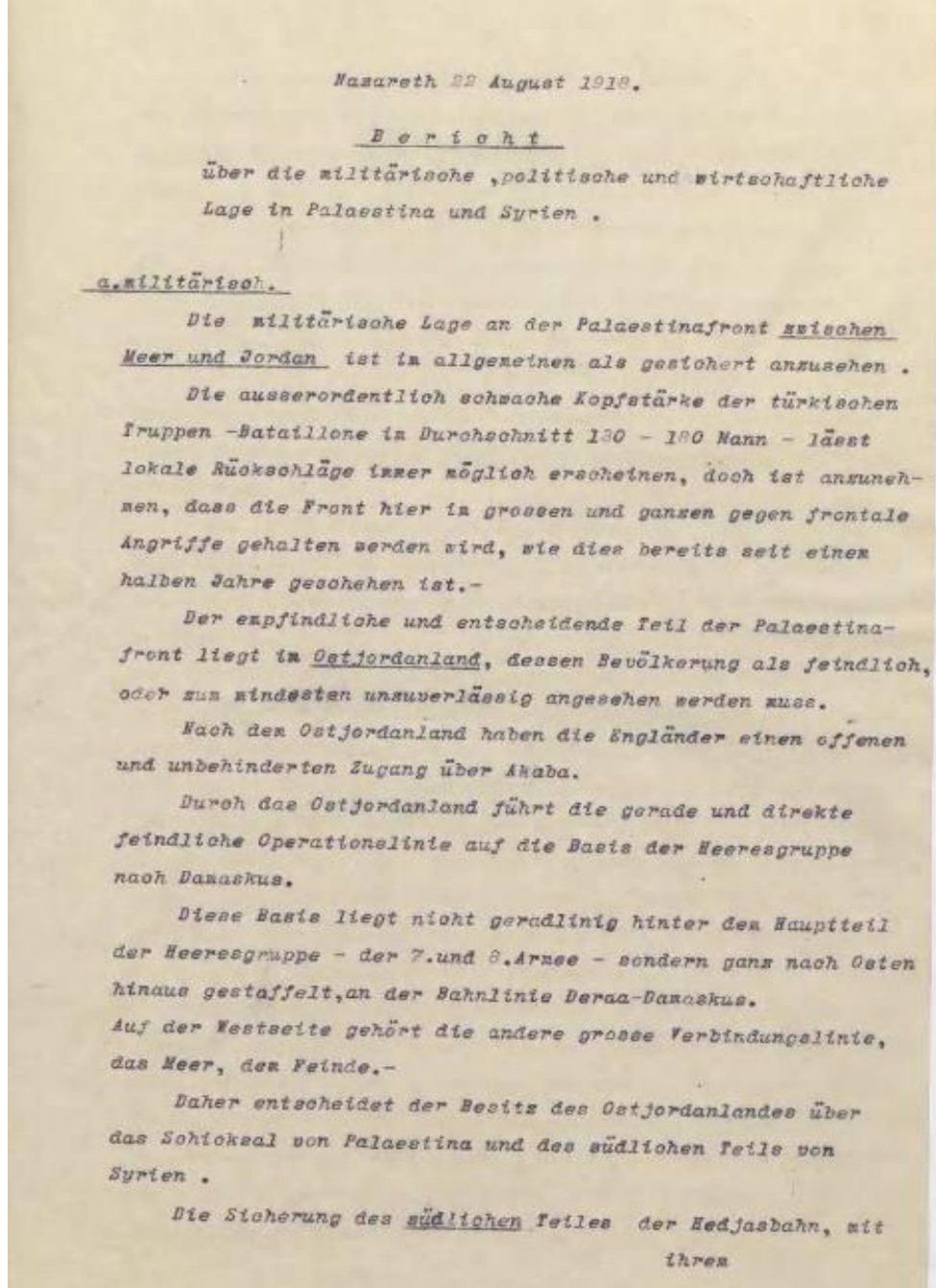
EKLER

Ek-1

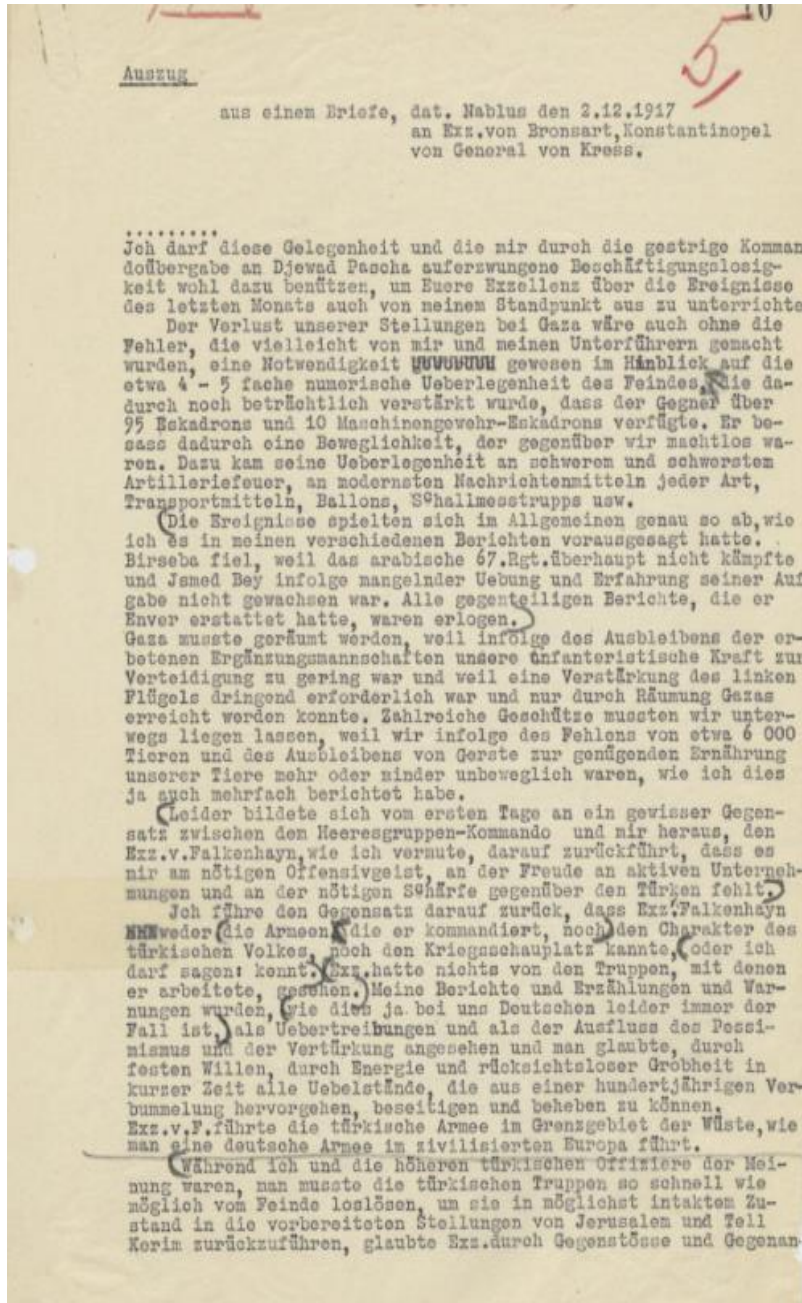
Liman Von Sanders'in Osmanlı Ordusunun I. Dünya Savaşı'nda Aldığı Yenilgilerin Nedenleri Üzerine Kaleme Aldığı Raporu (Bundesarchiv, Militärarchiv; N907/2, Tarih Yok: s. 1)

Ek-2

Liman Von Sanders'in Suriye- Filistin Cephesindeki Savaşın Gidişatı İle İlgili Nasıra'dan Bildirdiği Raporu (PAAA, RZ 201/13346, 22 Ağustos 1918: s. 309)

Ek-3

Von Kress Paşa'nın Nablus'tan Bildirdiği Raporu (BAMA, N247/40, 2 Aralık 1917: s. 19)

EXTENDED SUMMARY

An Evaluation on the Defeat of the Ottoman Army in the First World War According to the German Reports of Liman von Sanders

Liman von Sanders has been one of the most criticized German generals both in the period leading up to and during the First World War. It was constantly emphasized that the wrong planning and strategies carried out in the war caused land losses in the Ottoman Empire. The reason for this situation is cited as the fact that Liman von Sanders did not have serious war experience, although he was a major general in the German army before serving in the Ottoman army. Our study, without going too far into these discussions, made an evaluation of the defeats of the Ottoman Empire in the First World War through the German reports of Liman von Sanders. It should be emphasized here that although the issues we emphasized in our study were discussed in the memoirs of Liman von Sanders, the materials used were obtained from German archival sources, and these points were not discussed in Liman von Sanders' book. Our work started with Liman von Sanders' activities in December 1913, when he started to work in the Ottoman Empire.

It is seen that he tried to ensure that the Ottoman Empire could act jointly with Germany in the process leading up to the First World War and that he had an idea about how many soldiers the Ottoman Empire could take out in the war. While emphasizing that the Ottoman Empire would never be an ally with Greece as of the beginning of 1914, he openly stated that the Ottoman Empire was not a valuable ally for Germany either. It was also emphasized by other reference works that the Ottoman Empire was not a valuable ally in Germany as of the beginning of 1914, and it was also found valuable for our study that it was clearly stated by Liman von Sanders. In the reports we discussed, Liman von Sanders made evaluations about the course of the war, such as the Caucasus Operation in the First World War, the war in Iraq, Syria, and Palestine, the Battle of Çanakkale, and also emphasized the deserters in the Ottoman army. The most striking point that Liman von Sanders addressed in his reports was on Enver Pasha, and he clearly emphasized that Enver Pasha's military capacity was insufficient to lead and manage the Ottoman army. Sanders, who held Enver Pasha directly responsible for the Caucasus operation and the defeats on other fronts, stated that a more talented person should be appointed to the head of the army instead of Enver Pasha. Expressing that he should be appointed head of the Ottoman army instead of Enver Pasha, Sanders also expressed this in the reports he sent to Germany. The fact that Liman von Sanders wrote such a report after the war because he did not want to hold himself and the

German military mission responsible for the defeats of the Ottoman army in the First World War played a significant role. Emphasizing that the German military mission was quite successful in halting the British advance in Syria, Sanders stated that the value of this was not known in Turkey. The reports written by Liman von Sanders were obtained from the German military archive and digital catalogs of the German foreign ministry.

The issues he cited as the reason for the Ottoman Empire's defeats in the First World War were basically that the Ottoman Empire could not compete with the allies in terms of quantity and quality. In addition, the inadequacy of some officials, such as Enver Pasha in terms of military capacity was emphasized by him. Although the points emphasized by Liman von Sanders were emphasized both in the memoirs of the period and in the studies written later, the fact that Liman von Sanders did not hold himself responsible for the defeats caused scientific inconsistency.